

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ В РОМАНІ ВІЛЬЯМА БОЙДА “ANY HUMAN HEART”

Сучасний етап розвитку мовознавчої науки характеризується підвищеною увагою до проблем когнітивної діяльності людини в її лінгвістичній інтерпретації. Перспективи когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики, необхідність і можливість пошуку комплексного різноаспектного підходу до вивчення складного феномену художнього біографічного письма, зокрема інтерпретації когнітивної інформації, втіленої в біографічному наративі за допомогою мовних засобів, зумовлюють актуальність сучасних розвідок.

Проблемі концептуального аналізу смислової структури тексту, особливостям використання когнітивних структур для дослідження розуміння і сприйняття тексту знаходяться у царині когнітивної лінгвістики і поетики (Н. Д. Арутюнова, М. М. Болдирев, О. П. Воробйова, С. А. Жаботинська, Дж. Лакофф, В. Г. Ніконова, А. М. Приходько, О. О. Селіванова та ін.).

Концептуальний аналіз тексту, як зазначає О. О. Селіванова, “передбачає моделювання (із застосуванням різних метамов або природної мови) й опис концептів – інформаційних структур свідомості, що являють собою структуровану сукупність знань про об’єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів” [4, с. 261–262].

Пропоноване дослідження спирається на основну тезу когнітивної лінгвістики про те, що мислення людини оперує певними ментальними структурами – концептами, а її досвід організують когнітивні моделі, на кшталт фреймів, сценаріїв, схем, метафоричних і метонімічних моделей і под. Ментальна репрезентація – це знакова сутність, яка являє собою певне відображення оточуючої нас дійсності. Думка про те, що будь-яке знання існує у вигляді ментальних репрезентацій, знаходить усе більше прихильників.

В.З. Дем'янков і О.С. Кубрякова вважають, що репрезентації утворюють важливу частину нашої свідомості: “[М]и завжди, коли нам видається це потрібним, можемо уявити собі на внутрішньому екрані будь-який об’єкт, будь-яку ситуацію – як з числа реальних оточуючих нас предметів або осіб, так і з числа уявних подій” [3, с. 14–15].

Ментальні репрезентації не тільки відтворюють реальність людської уяви через образи предметів та явищ, а й дають змогу уявляти аспекти повсякденного життя, зокрема ті ситуації, в яких вона не брала безпосередньої участі. Як наслідок, метафора як когнітивна структура, яка зумовлює процес сприйняття, мислення і поведінки, покликана розкрити складні абстрактні поняття через прості конкретні вияви або “осмислити один концептуальний домен у термінах іншого” [7, с. 4]. З одного боку, метафора з позицій когнітивної теорії сприяє конструюванню художнього твору, що підтверджується текстотвірними можливостями метафори, а з іншого, – дає змогу простежити особливості осмислення світу автором. У цьому зв’язку художній текст спрямований на функціональну реалізацію смислових можливостей, які лежать в основі метафори, її здатності породжувати аналогії, тому “ми не можемо думати абстрактно, не думаючи метафорично” [6, с. 266].

Процес текстотворення роману Вільяма Бойда “Any Human Heart” являє собою акт послідовного застосування ідеї зображення історії життя Логана Маунтстюарта від народження до смерті як життєвої подорожі наратора (оповідь ведеться від першої особи), а також втілення множинних додаткових смислів, що організуються низкою метафоричних моделей. Базова концептуальна метафора LIFE IS A JOURNEY (М. Джонсон, Дж. Лакофф) формує діапазон комплексних концептуальних індивідуально-авторських метафор, в основі яких лежить процес взаємодії між структурами знань двох концептуальних доменів.

Подібна постановка проблеми, згідно з якою метафори утворюють у мові концептуальний континуум, дозволили когнітологам порушити питання про взаємозв’язок метафори, мовної творчості і мислення. Зокрема, застосування метафоричного картування в семантиці мовних одиниць і висловлень

підкреслює значення фізичної взаємодії людини і дійсності при конструюванні світу. В концептуальній метафорі здійснюється взаємодія області-цілі і області-джерела (доменів), які осмислюються за допомогою метафори і належать до різних поняттєвих просторів метафоричних висловлень [2, с. 3].

Метафори вважаються рушійним засобом для інтерпретації дійсності і розуміння нових понять з допомогою знань людини. Відтак, процес творення нових метафор у тексті викликає важливі (навіть якщо й тимчасові) зміни на шляху до сприйняття і розуміння оточуючого світу. Процеси, з допомогою яких автор творить фікціональний світ такі ж, які він застосовує для творення реального світу, оскільки всі світи є результатом наших ментальних процесів, і, “все, що людина знає, сприймає, пам’ятає чи уявляє, набуває значень, що розташовуються у її свідомості” [8, с. 183]. Читач художнього твору мусить докладати додаткових зусиль для конструювання особливого фікціонального світу, який творить автор. Звідси випливає, що авторські когнітивні стратегії, які застосовуються для конструювання нових метафор у процесі інтерпретації тексту, мають велике значення для концептуалізації художнього тексту.

Невід’ємним компонентом композиції роману, відправною точкою оповіді, авторським вступом до теми слугує назва роману “Any Human Heart”. Назва відображає не тільки композиційний стрижень художнього твору; атрибутивне поєднання її компонентів (human heart) утворює образ контейнера духовного світу, емоцій, переживань автора біографічних щоденників – Логана Маунтстюарта, де задокументована реальність, в якій досить нелегко визначити внутрішнє Я-людини. Саме авторові роману Вільяму Бойду дісталась почесна місія з’ясувати (з певною часткою іронії) його внутрішню сутність, що створює деяку дистанцію між автором і наратором Маунтстюартом, власником щоденника.

Маунтстюарт викладає події із життя у власних записах у формі щоденника, де ситуативно поєднує своє теперішнє життя з майбутніми сподіваннями. Такий спосіб перебігу подій життя відтворено у контекстуальній зміні часової форми дієслова *to be* (бути) з теперішнього часу на майбутній. Свої внутрішні очікування після закінчення школи суб’єкт пов’язує із

глибокою тугою, яку він переносить на широкий загал, ототожнюючи себе (*my*) з усіма (*our*) і, нарешті, зовнішні обставини сьогодення наратор контекстуально заміщує на ще зовсім невідомі виклики майбутнього (дейктичний прислівник *ahead*):

It's my birthday in a week – I'll be eighteen. My only thoughts are of leaving school and beginning my life afresh at Oxford. I feel I cannot make any plans until I leave this place; it's as if the years here have been some sort of tiresome, ultimately useless apprenticeship for the real thing that lies ahead. Indeed, these challenges prove the depths of my—our—boredom [5, с. 37].

Скориставшись стандартним прийомом вигаданого щоденника, Бойд зміг простежити життя однієї людини впродовж 20 століття (1906 – 1991), її еволюцію і деградацію, самореалізацію і повну її відсутність у своїх спостереженнях. Поки Логан, пещена дитина з небідної сім'ї, протирає штанці в Оксфордському коледжі, спить з дівчатами, частенько відривається на вечірках, грає в гольф, зустрічається із знаменитостями, пише романи, закохується і ненавидить, йому ніколи займатися собою, як і будь-якій людині у невгамовному світі. Проте для Логана непомітно наступає період старості (*the Dog-Food Years*), як і до кожного з нас. Попри те, що життя зовсім його не тішить (втрата рідних, друзів, слабке здоров'я), він тільки-но починає жити. Бойд вселяє в нього письменницький талант, його щоденникові записи наповнюються цікавими спостереженнями й повчальними максимами, маркуючи якісні смислові зсуви художнього тексту:

Still, carpe diem. Of all people, I should be living by that axiom [3, с. 318]; *This is the key difference: in good prose precision must always triumph over decoration* [3, с. 455]; *That's all your life amounts to in the end: the aggregate of all the good luck and the bad luck you experience. Everything is explained by that simple formula* [5, с. 461].

Зображення головного персонажа у похилому віці і його спогади із цілком оптимістичними міркуваннями дають підстави для встановлення метафоричних смислів сфери джерела (корелятивних доменів), які проектуються на певні характеристики референтного домена ЖИТТЯ (LIFE).

Спектр метафори доповнюється виокремленням певної кількості референтних доменів у структурі орієнтаційної метафори, які перебувають у прямій залежності до певного корелятивного домена в зоні дійктивної просторово-часової орієнтації: ВГОРІ, ВНИЗУ, ПОПЕРЕДУ, ПОЗАДУ [1, с. 193–194]. Відтак у фікціональному просторі досліджуваного роману ці співвідношення розгортаються у контекстуальній мережі метафоричних номінацій та концептуальних опозицій:

I find myself asking the universe for one more piece of good luck. A sudden exit, please [5, с. 470]; <...> all my sporadic highs and appalling lows, my brief triumphs and terrible losses <...> [5, с. 483]; All my ups and downs. My personal rollercoaster. Not so much a rollercoaster – a rollercoaster’s too smooth – a yo-yo [5, с. 485].

Вищеподані фрагменти засвідчують, що номінативні одиниці *highs*, *lows*, *ups*, *downs* мають яскраво виражену просторову орієнтацію, де перемоги і підйом (*triumphs*) асоціюються із станом “вгору” (*up*), а поразки і занепад (*losses*) із станом “вниз” (*down*). Основними чинниками, що впливають на ступінь метафоризації референтних доменів ВГОРІ, ВНИЗУ, є рівень абстрактності тих сутностей, які вони позначають (*triumphs*, *losses*), а також експліцитний чи імпліцитний способи їхньої вербалізації у тексті. Усі вони пов’язані із концептуальним осмисленням життєвого досвіду суб’єкта, в т.ч. його взаємодії із фізичним середовищем (переміщення в просторі й часі), що загалом відповідає антропоцентричній орієнтації номінативних процесів у мові. Отже, на основі корелятивного домена ВГОРІ утворюється конвенційна просторова метафора ПЕРЕМОГА – ВГОРІ, а результатом проекції корелятивного домена ВНИЗУ є орієнтаційна метафора ПОРАЗКА – ВНИЗУ.

У ракурсі нашого дослідження, виходячи із когнітивного підґрунтя оповідного тексту, концептуалізація сукупності життєвого досвіду біографічного суб’єкта в романі В. Бойда “Any Human Heart” базується на когнітивній операції метафоричного переосмислення концепту LIFE, який слугує референтним доменом концептуальної метафори і профілює різні корелятивні сфери. Так, метафорична концептуалізація референтного домена

LIFE відбувається за принципом аналогії, утворюючи діапазон індивідуально-авторських метафор у вигляді проєкцій із щонайменше восьми корелятивних доменів у численних контекстуальних фрагментах авторського сприйняття картини світу.

Так, людське життя мислиться як шлях LIFE IS A PATH, який не тільки вказує на різні фізичні напрямки руху, а часто налаштовує людину на неприємні моменти:

I felt shocked and then saddened. Life does this to you sometimes – leads you up a path and then drops you in the shit, to mix a metaphor [5, с. 133].

В іншому контексті метафора LIFE IS A VIRUS концептуалізує прожиті роки, які спричинюють відчуття слабкості і призводять до неминучого відчуття розчарування, а згодом й до хвороби:

So, thirty years old and the inevitable sense of disappointment, of being unfulfilled creeps through me like a virus [5, с. 176].

Індивідуально-авторська метафора LIFE IS EPIPHANY лежить в основі осмислення складних моментів самотнього життя, які пов'язані з чимось надлюдським, містичним, незвіданим:

Images of myself alone on the island with the iguanas dominated my mind. It was one of those moments that you recognize, after the event, as epiphanic – charged, numinous in some way [5, с. 241].

З іншого боку, людське життя може асоціюватися із самотністю, яка супроводжується муками, які переживає людина від жахливого відчуття самотності. У цьому контексті актуалізаторами метафори LIFE IS SOLITUDE виступають лексеми *torture, terrible, imprisonment, lonely, solitude*:

This life is like a slow but gentle torture and for me the most terrible aspect of my imprisonment is the loneliness. For the first time ever I feel truly lonely: I'm without the comfort afforded by others, my loved ones, my friends. It's not a question of solitude: one can bear solitude, but no one likes to feel lonely (Boyd, АНН, 269).

Конвенційні просторові метафори EXCITEMENT IS UP, SADNESS IS DOWN лежать в основі осмислення життя як романтичної історії про кохання, де має місце радість, захоплення, а разом з тим розчарування й біль:

They [articles] are all about romance, about life's excitement and adventure and its essential sadness and transience. They savour everything both fine and bittersweet that life has to offer to us – stoical in their hedonism. An admirable code to live by, it seems to me [5, с. 183–184].

Іноді позитивно налаштована людина, яка прагне щастя, зіштовхується із нехтуванням морально-етичних норм. Відповідно, репрезентантами метафори LIFE IS CORRUPTION стають лексеми з негативною конотацією *lie, evasions, duplicity, betrayal*:

<...> all my true happiness is compromised, corrupted, by the world of lies and evasions, duplicity and betrayal, that surrounds it. It's like hanging a beautiful picture in a dark room [5, с. 177].

Лексеми *plant, grow, tree*, які об'єктивують концептуальну метафору LIFE IS A TREE, виражають зв'язок між життям і деревом, коли людина постійно працює і не бачить плодів своєї діяльності, а навпаки, втрачає віру у краще майбутнє:

That moment when you realize – quite rationally, quite unemotionally – that the world in the not-so-far-distant future will not contain you: that the trees you planted will continue growing but you will not be able there to see them [5, с. 203].

Отже, метафорична концептуалізація життєвого досвіду у художньому тексті відбувається у термінах концептуальних індивідуально-авторських метафор. Процес метафоризації виходить за межі буквального значення мовних одиниць, він пов'язаний із когнітивним процесом порівняння, здогадок, припущень і здебільшого регулюється фоновими знаннями адресата.

Основу концептуальної сутності метафори, яка виходить за межі поетичного тропу та ідіоматичних висловлень, становить когнітивний механізм, який дозволяє здійснювати концептуалізацію нового онтологічного явища за аналогією з уже сформованою системою понять, а також є одним із найбільш продуктивних засобів організації та інтерпретації концептуальної дійсності в художній мові.

Смисловий потенціал текстового простору реалізується крізь призму концептуальної метафоричної моделі LIFE IS A JOURNEY (М. Джонсон,

Дж. Лакофф) та її внутрішніх зв'язків із індивідуально-авторськими метафорами. Життєві етапи і події наратора роману Логана Маунтстюарта стали відправною точкою для їхньої інтерпретації автором у романі “Any Human Heart”. Результатом відтворення авторської картини світу у тексті роману слугує універсальна когнітивна метафорична модель LIFE IS A JOURNEY, яка актуалізується у шести індивідуально-авторських метафорах LIFE IS A PATH, LIFE IS A VIRUS, LIFE IS EPIPHANY, LIFE IS SOLITUDE, LIFE IS CORRUPTION, LIFE IS A TREE та двох просторових метафорах EXCITEMENT IS UP, SADNESS IS DOWN.

Перспектива подальших розвідок полягає в обґрунтуванні специфіки поєднання іронії і метафори як засобів пізнання та концептуалізації різноманітних аспектів дійсності у процесі конструювання ідіостилю письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистров Я. В. Біографічний нарратив у лінгвокогнітивному вимірі (на матеріалі англomовної прози ХХ – початку ХХІ століть) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Яків Володимирович Бистров. – Київ, 2016. – 460 с.
2. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора : процедура анализа для множественных данных // Актуальні проблеми менталінгвістики. Збірник статей за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Ант, 2011. – С. 3–6.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. К проблеме ментальных репрезентаций / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – № 4. – С. 8–16.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
5. Boyd W. Any Human Heart / William Boyd. – Penguin Books, 2010. – 504 p.
6. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor : Toward a Cognitive Theory of Literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads : A Cognitive Perspective / [ed. by A. Barcelona]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253–281.
7. Kövecses Z. Metaphor : A Practical Introduction / Zoltan Kövecses. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 375 p.
8. Werth P. 'World Enough and Time' : Deictic Space and the Interpretation of Prose / Paul Werth // Twentieth-century fiction. From text to context. Peter Verdonk and Jean Jacques Weber (eds.). – London & New York : Routledge, 1995. – P. 181–204.